

REMIGIJUS MISIONAS

JONO LENKTAIČIO LEIDYBINĖ VEIKLA VAKARŲ VOKIETIJOJE 1945—1950 m.

1945—1952 m. Vakarų Europoje, kur glaudėsi apie 70 000 iš tėvynės pasitraukusių lietuvių, pasirodė beveik 1 000 lietuviškų knygų, nors leidybos sąlygos toli gražu nebuvo palankios. Tam, kad rankraštis virstų knyga, leidėjui pirmiausia reikėjo gauti karinės okupacinės valdžios ar „perkeltuosius asmenis“ („displaced persons“ — DP) globojusių tarptautinių organizacijų valdininkų leidimą, be kurio vokiečių spaustuvės neturėjo teisės priimti rankraščių. Išsirūpinus leidimą, karo nuniokotoje šalyje reikėdavo ieškoti popieriaus bei lietuviškų šriftų, vargti dėl tekstų rinkimo (jį paprastai atlikdavo vokiečiai) bei korektūros, stengtis, kad knyga kuo greičiau pasiektų dešimtyse DP stovyklų prisiglaudusius tautiečius, kad sparčiau grįžtų investuotos lėšos (o jeigu pasiseks — ir gauti šioki tokio pelno), kurias būtų galima vėl įdėti į naujų knygų leidybą. Ir vis dėlto atsirado ne vienas, ėmęsis šio sunkaus darbo, — T. Vizgirda, P. Abelkis, trys broliai Šulaičiai bei kiti, bet pripažintu lyderiu tapo Jonas Lenktaitis.

Skirtingai nuo kitų tremtyje dirbusių leidėjų, J. Lenktaitis leidybinę veiklą pradėjo dar Lietuvoje. Gimė 1913 m. lapkričio 17 d. Juškakiemyje, Slavikų valsčiuje, Sakių apskrityje, 1934 m. prie Svetimo ministerijos jis išlaikė brandos atestato egzaminus, po to 4 semestrus — 1934/35 bei 1937/38 — klausė teisės bei ekonomikos kursų Kauno universitete, o 1939 m. paskirtas Vilniaus filharmonijos direktoriumi ir prisidėjo prie Operos teatro organizavimo. Jis pirko Didžiojoje gatvėje veikusią nedidelę, bet „gana švarią, tobulą“¹ „Patrios“ spaustuvėlę. Čia 1940 m. sausio—balandžio mėn. spausdino satyrinį žurnalą „Kultuvė“ ir išleido 8 knygas. Tarybų valdžia spaustuvę nacionalizavo. Neaiškus jos likimas karo metais. Vieni šaltiniai teigia, kad J. Lenktaitis atgavo ją 1943 m. birželyje, bet vokiečiai neleido atgaivinti leidyklos², kiti — jog jis be vokiečių sutikimo bei cenzūros 1942—1944 m. spausdino knygas³.

1944 m. J. Lenktaitis pasitraukė į Vakarus, kur veikiai po Vokietijos kapituliacijos atkūrė „Patrią“ ir per trumpą laiką pavertė ją didžiausia bei produktyviausia tremtinių leidykla. Jo veikloje galima išskirti du etapus: nuo leidyklos atkūrimo iki 1948 m. valiutos reformos Vokietijoje ir po valiutos reformos iki leidėjo emigracijos į JAV 1950 m.

¹ Cicėnas J. Tremties knyga ir leidėjai // Lietuvių žodis. (Detmoldas). 1949. Saus. 15.

² Narkėliūnaitė S. Lietuviškų knygų leidyklos Vokietijoje // Mintis (Memmingenas). 1947. Birž. 12.

³ Patria // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1965. T. 22. P. 116.

I. J. Lenkaičio veikla nuo 1945 iki 1948 m. valiutos reformos

J. Lenkaičio teigimu, jis „Patrios“ veiklą atnaujino prof. Vaclovo bei Viktoro Biržiškų paskatintas⁴. 1945 m. liepos mėn. leidėjas kreipėsi į Baden Badene įsikūrusias okupacines kariuomenės įstaigas, bet, nesulaukęs atsakymo, persikėlė į Tiūbingeną, kur pradėjo ieškoti ryšių su rašytojais. 1945 m. rugsėjo 28 d. Ravensburge buvo pasirašyta pirmoji sutartis su B. Brazdžioniu dėl knygelės „Tėvų nameliai“ leidimo, spalio pradžioje — su S. Zobarsku. Iki lapkričio pradžios sutarta dėl 20 knygų leidimo, lapkričio 15 d. prancūzų okupacinė valdžia davė leidimus spausdinti 15 knygų⁵.

J. Lenkaičio aktyvumas neliko nepastebėtas — jau 1945 m. rudenį tremtinių spaudoje pasirodė pranešimų apie jo organizuojamą leidyklą, tiesa, netiksliai: leidykla vadinta „Alka“, jos pirmąja spausdinama knyga nurodyta M. Alseikaitės-Gimbutienės disertacija „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“, o antrąja — B. Gražulio novelių rinkinys apie tremtinių gyvenimą Vokietijoje⁶. Veikiai šie netikslumai buvo ištaisyti ir įvardytos knygos, turėjusios tapti pirmaisiais leidyklos leidiniais: Vytės Nemunėlio — Bernardo Brazdžionio „Abėcėlė“ ir „Tėvų nameliai“, S. Zobarsko „Bitininkai“, „Per šaltį ir vėją“ bei „Savame krašte“, prof. Viktoro Biržiškos „Naujas algebros uždavinynas“ visoms gimnazijų klasmėms, prof. Vaclovo Biržiškos „Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų biografijos ir bibliografijos“, vadovėlis lietuvių kalbos mokytojams ir visuomenei, B. Brazdžionio redaguotas „Lietuvių literatūros kalendorius-almanachas“, V. Kamantausko „Praktinis prancūzų kalbos vadovėlis“ bei S. Santvaro „Laivai palaužtom burėm“⁷.

Deja, daugybę užsakymų turinčios Tiūbingeno spaustuvės tepriėmė dvi knygas. J. Lenkaičio sutarė su Reutlingeno spaustuvininku K. Berdenschfageriu dėl kelių kitų knygų spausdinimo. Gal pirmoji „Patrios“ knyga ir būtų buvusi, kaip žadėjo leidėjas, išleista iki 1945 m. pabaigos, jei ne netikėta kliūtis: prancūzų siųsti leidimai pateko į prie Viurtembergo Lietuvių tremtinių bendruomenės (LTB) apygardos sudarytą knygų leidybos komisiją, kuri atsisakė juos išduoti J. Lenkaičiui. Tik po penkių savaičių derybų bei posėdžių gruodžio 17 d. leidėjui pavyko atgauti leidimus su sąlyga, kad pasirašys sutartį, kuria įsipareigos mokėti 30% savikainos mokesčių komisijai. Tačiau 1946 m. sausio pradžioje prancūzai panaikino senuosius leidimus, o kartu neteko galios ir komisijos pretenzijos⁸.

J. Lenkaičiui teko viską pradėti iš naujo, ir nors pirmojoje „Patrios“ knygoje — S. Santvaro „Laivai palaužtom burėm“ — pažymėta, kad ji išleista 1945 m. gruodyje, iš tiesų ši knyga pasirodė 1946 gegužės 26 d.⁹ Ketvirtasis poeto rinkinys sulaukė įvairių vertinimų: nuo labai teigiamų,

⁴ Cicėnas J. Cit. veik.

⁵ Cicėnas J. Cit. veik.

⁶ Lietuviška knygų leidykla // Apžvalga (Kirchheim Teck). 1945. Gruod. 10.

⁷ Lietuviškos leidyklos užsimojimai // Apžvalga (Kirchheim-Teck). 1945. Gruod. 10.

⁸ Cicėnas J. Cit. veik. Saus. 29.

tvirtinančių, jog tai po B. Brazdžionio rinkinio „Svetimi kalnai“ „vieninteli savaimingas ir stiprus poezijos įnašas į mūsų skurdžią tremties literatūrą“¹⁰, iki griežtai neigiamų — kad knyga nenusisekusi¹¹. Knygos kritika veikia peraugo į polemiką apie pačią kritiką. Tam davė pradžią A. Nykos-Niliūno ir prof. Vaclovo Biržiškos nuomonių susikirtimas.

Šioje 171 puslapių knygoje — S. Santvaro tremtyje sukurtų 70 eilėraščių, kurie suskirstyti į 3 skyrius: „Nutulusi pakrantė“, „Viešbučio šešėliai“ ir „Anga į naktį“. Be to, įdėta poeto laiško motinai faksimilė ir A. Vaičiailio pieštas autoriaus portretas (A. Nykos-Niliūno teigimu, tiek tepanašus į S. Santvarą, kiek į jį¹²). Knygą spausdinusi K. Bardtschfagerio spaustuvė neturėjo lietuviškų šriftų, ir reikalingi ženklai buvo įgraviuojami, tačiau kai kurie nubyrėjo spausdinant.

Kitos dvi „Patrios“ knygos — S. Zobarsko „Savame krašte“ ir A. Nykos-Niliūno „Praradimo simfonijos“ — pasirodė apie spalio mėnesį. 248 puslapių turinčioje S. Zobarsko knygoje, dedikuotoje žmogui bei dukrai, yra 18 novelių. Daugelis jų paimtos iš ankstesniųjų rašytojo knygų. Rinkinio pradžioje yra S. Zobarsko portretas, gale — jo knygų bei „Patrios“ leidinių sąrašas. Novelės spausdintos Reutlingene, ir jose taip pat trūksta kai kurių lietuviškų rašmenų.

K. Bardtschfageris neišvengė nesklandumų ir spausdindamas A. Nykos-Niliūno knygą — į ją įdėtas 23 korektūros klaidų atitaisymo lapelis. 152 puslapių leidinys, į kurį įėjo 52 eilėraščiai, sukirstyti į 6 skyrius, dedikuotas poeto seseriai ir jaunesniajam broliui. Knyga — pirmoji A. Nykos-Niliūno kūrybiniame kelyje — ryškiai išsiskyrė iš gausaus tremties poezijos srauto. „Praradimo simfonijos“ laikomos pirmuoju lietuvių filosofinės poezijos rinkiniu¹³. Už šį rinkinį 1946 m. poetas gavo Bendrojo Amerikos lietuvių fondo literatūrinę premiją.

Po šių knygų pasirodė pirmasis „Patrios“ leidinys vaikams — 32 puslapių A. Vaičiailio iliustruota Vytės Nemunėlio „Mažoji abėcėlė“. Spaudos atsiliėpimais, tai vykęs panašių vokiškų darbų sekimas, nežinotas Lietuvoje¹⁴. Išėjo ir kalbininko bei vertėjo V. Kamantausko „Trumpas prancūziškai lietuviškas vadovėlis“. Tai 54 puslapių vadinamojo kalbų vadovo tipo leidinys, kuriame pateiktos kasdieniam vartojimui reikalingos frazės bei jų vertimai, gale įdėti greitai turėjusių išėiti autoriaus knygų ir naujų „Patrios“ leidinių sąrašai. Knygoje nurodyta, kad ją išleido leidykla „Patria“, Vilnius—Tiūbingenas. Matyt, tuo leidejas norėjo parodyti tikėjimą greitu grįžimu į Lietuvą, bet veikiai vėl tenkinosi įprastu — „Patria“, Tiūbingenas.

¹⁰ Vykintas S. Stasys Santvaras — lietuviškas simbolistas // Mintis (Memmingenas). 1946. Liep. 26.

¹¹ Miliušis J. Maironis ir dabartinė patriotinė poezija // Aidai (Miunchenas). 1946. Nr. 11. P. 200.

¹² Nyka-Niliūnas A. Palaužtų sparnų poezija // Egzodo literatūros atšvaitai. V., 1989. P. 24.

¹³ Nyka-Niliūnas A. // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1960. T. 20. P. 346.

¹⁴ Platūnas S. Naujos knygos ir leidiniai // Mūsų kelias (Dillingenas). 1947. Vas. 20.

1946 m. pabaigoje J. Lenktaitis nutarė leisti muzikos leidinius. Jiems redaguoti pasikvietė muziką M. Budriūną. Iki metų pabaigos pasirodė 8 puslapių kompozitoriaus B. Budriūno „3 giesmės vienam balsui su vargonų pritarimu“ (F. Kiršos ir S. Santvaro žodžiai). „Patria“ taip pat išspausdino architekto S. Šlapelio parengtą „Lietuvos sienų žemėlapią“ (1:1 000 000).

Iš visų 1946 m. „Patrios“ leidinių išskirtina vieno iš jos „krikščatėvių“ prof. Vaclovo Biržiškos knyga „Lietuvių rašytojų kalendorius“. 263 puslapių leidinį, skirtą mirusios žmonos atminimui, sudaro 5 dalys: 1. Bendroji mūsų rašytojų apžvalga. 2. Chronologinis (su tikrais ar spėjamais gimimo metais) autorių sąrašas ir trumpi jų apibūdinimai — nuo S. Rapolionio (g. 1485 m.) iki M. Gimbutienės (g. 1921 m.). 3. Lietuvių rašytojų nekrologas, surašytas chronologine jų mirties tvarka (nuo S. Rapolionio iki A. Voldemaro). 4. Kalendorius, paskirstytas rašytojų gimimo ir mirimo datomis. 5. Abecėlinis paminėtų asmenų sąrašas su jų gimimo ir mirimo datomis.

Kalendoriaus rengimo užuomazgos siekia 1941 m., kai V. Biržiška pateikė rašytojų gimimo bei mirties datas B. Brazdžionio rengtam „Literatūriniam almanachui“. Vokiečių cenzūrai uždraudus leidinį, V. Biržiška dalį kalendoriaus išspausdino „Bibliografijos žiniuose“. Atsidūręs Vakaruose be reikalingos medžiagos, iš naujo parengė kalendorių, į kurį įtraukė du kartus daugiau asmenų nei į „Literatūros almanachą“ (ten buvo 525 pavardės, o kalendoriuje — 1149)¹⁵. Aišku, tokiomis sąlygomis sudarytas leidinys neišvengė spragų, ir autorius rengė priedą, į kurį įtraukė 200 naujų vardų¹⁶. Deja, priedas nepasirodė, bet tai nemenkina kalendoriaus vertės. Šis leidinys priskiriamas reikšmingiausiems moksliniams tremties leidiniams.

1946 m. išėjo septyni „Patrios“ leidiniai. Ko gero, šį skaičių nulėmė tai, kad J. Lenktaitis, rengdamasis emigruoti į JAV, buvo sustabdęs leidyklos veiklą, tačiau, nepasisekus išvykti, dirbo toliau (žinoma, kad iki 1950 m. jis du kartus mėgino išvažiuoti). Be to, darbą sunkino spaustuvų problema. J. Lenktaičio žvilgsnis nukrypo į Pietų Vokietijos spaudos pramonės centrą Stutgartą. Tačiau ir čia spaustuvės buvo užverstos užsakymais, ir jis pasirinko įmones, esančias aplink miestą 60 km spinduliu. Pats persikėlė į Stutgarto priemiestyje Felbache buvusią DP stovyklą, kur veikiausiai tikėjosi palankesnių darbo sąlygų, nes, kaip buvo užsiminta spaudoje, Tiūbingene per 4 mėnesius stovyklos administracija šešis kartus kraustė jį iš vietos į vietą, ir leidėjui net teko slapsnytis¹⁷. Tačiau ir toliau knygose leidimo vieta buvo nurodomas Tiūbingenas, o leidimai spausdinti imami iš prancūzų (Stutgartas buvo JAV okupacinėje zonoje). Be to, J. Lenktaičiui pavyko gauti lietuviškus šriftus, užsakytus dar gyvenant Vilniuje¹⁸.

¹⁵ Biržiška V. Lietuvių rašytojų kalendorius. — Tiūbingenas, 1946. P. 7.

¹⁶ Venta S. Mūsų raštai // Pėdsakai (Vurzburgas). 1947. Nr. 3—4. P. 52.

¹⁷ Cicėnas J. Cit. veik. Saus. 29.

¹⁸ Ten pat. Saus. 15.

1947 m. J. Lenktaitis išspausdino pirmuosius dviejų prozininkų novelių rinkinius — A. Skėmos „Nuodėguliai ir kibirkštys“, B. Gražulio „Brydė rugiuose“, taip pat tremtyje pirmąsias knygas išleidusių brolių A. ir J. Mekų pasakų rinkinį „Apie karalius ir žmones“. Didelį susidomėjimą sukėlė „Patrios“ išleistas V. Ramono romanas „Kryžiai“ ir Lietuvos rašytojų tremtinių draugijos metraštis „Tremties metai“.

V. Ramono romane, parašytame tuoj po karo, vaizduojamas Lietuvos gyvenimas 1939—1941 m. Kūrinyje, tiksliau jo tezė, jog Lietuvai yra du keliai — į Romą arba į Maskvą, sukėlė pirmąją didelę pokario išėvijos literatūrinę polemiką, kuri truko nuo 1947 iki 1952 m.¹⁹

„Tremties metams“ parengti ir išleisti prireikė dvejų metų. Į metraščių įtraukta 70 autorių. Tai pirmasis tokio pobūdžio leidinys lietuvių literatūroje ir didžiausia Vakarų Europoje pasirodžiusi grožinės literatūros knyga²⁰. Recenzentų nuomone, tokių gražių knygų buvo reta net prieškarinio Lietuvoje²¹.

Greta prozos leidinių pasirodė ir K. Bradūno sonetų knyga „Vilniaus varpai“. Pirmasis jos leidimas 200 egzempliorių tiražu buvo slapta išspausdintas Kaune 1943 m. Antrasis leidimas buvo pataisytas ir papildytas; jo 27 puslapiuose — 17 sonetų. Už šią knygą 1947 m. poetui paskirta „Patrios“ premija.

Tais pačiais 1947 m. J. Lenktaitis išspausdino A. Tiškaus ir R. Gladelį vokiečių kalbą išverstą S. Zobarsko apysakų knygą „Dalgų daina“ (Das Lied der Sennen). Leidėjas planavo išleisti ir kitų grožinės literatūros vertimų, tačiau, jo teigimu, nebuvę gerų vertėjų²².

Vaikams pasirodė tremtyje sukurta S. Zobarsko knyga „Riestausio sūnus“ bei antroji jo knygos „Brolių jieškotoja“ laida, taip pat Vytės Nemunėlio eilėraščių knygelė „Tėvų nameliai“ bei S. Lauciaus eilės vaikams „Po pilkais debesėliais“.

Susitaręs su LTB Švietimo valdyba ir gavęs iš jos avansą, J. Lenktaitis pradėjo leisti vadovėlius. 1947 m. išspausdinta 98 puslapių L. Dambriūno „Lietuvių kalbos sintaksė“. Tai antroji vadovėlio laida — pirmąją 1946 m. išleido Tiūbingeno leidykla „Tremtiniai“. Pasirodė dar viena V. Kamantausko knyga, savo paskirtimi bei sandara panaši į ankstesnę, — 127 puslapių „Ispanų kalbos vadovėlis“. Studijų reikalams 250 egzempliorių tiražu išspausdinta P. Skardžiaus brošiūra „Lietuvių kalba, jos susidarymas ir raida“.

Toliau buvo leidžiami muzikos leidiniai. Išėjo kompozitoriaus V. Jakubėno „Penkios liaudies dainos“ ir „Pasaka“. Deja, apie juos, kaip ir dar apie du 1947 m. „Patrios“ leidinius („Leidyklos „Patria“ savaitinį kalendorių 1948 m.“ bei „Patrios“ leidinių katalogą), žinome tik iš trumpų paminėjimų spaudoje.

¹⁹ Mockūnas L. Įvadas // Egzodo literatūros atšvaitai, V., 1989. P. 11.

²⁰ Smulkiau apie „Tremties metus“ žr.: Misiūnas R. Tremtinių rašytojų metraščių // Tarp knygų. 1991. Nr. 9. P. 20—22.

²¹ Didingas paminklas lietuviškai knygai // Lietuvių žodis (Detmoldas). 1947. Rugsj. 7.

²² Jogaudas A. Lietuviškos knygos kelias tremtyje. Pasikalbėjimas su „Patrios“ leidyklos savininku J. Lenktaičiu // Tėviškės garsas (Schveinfurtas). 1948. Liep. 17.

Iš viso 1947 m. „Patria“ išleido 18 leidinių. Iki 1948 m. valiutos reformos skaitytojus spėjo pasiekti dar du: 90 puslapių P. Oriantaišs novelių rinkinys „Marti iš miesto“ bei jos Balės Voveraitės slapyvardžiu parašyta pasaka vaikams „Kiško lūpa“.

Taigi iki valiutos reformos 1948 m. birželio pabaigoje „Patria“ išleido 27 knygas. Paprastai leidėjas, išleidęs knygą, laukdavo, kol grįš į ją įdėti pinigai, o tada nešdavo spaustuvėn naują rankraštį. J. Lenktaitis vienu metu atiduodavo spaudai keliolika rankraščių, dėl to kartais iškart pasirodydavo kelios „Patrios“ knygos.

Norint atgauti lėšas, reikėjo, kad knyga greičiau pasiektų skaitytoją. J. Lenktaitis, kaip ir kiti, naudojosi DP stovyklose gyvenusių spaudos platintojų paslaugomis. Dar sunku tiksliai nusakyti, kaip tai vyko. Kiek galima spėti iš užuominų tremtinių spaudoje, leidykla informuodavo platintojus apie naujus leidinius, šie publikuodavo stovyklos spaudoje pranešimus apie juos bei datą, iki kada priimdavo užsakymus, ir pranešdavo „Patriai“ priimtų užsakymų kiekį. Gautas knygas išplatindavo, o pinigus, atskaitę savo procentą, perveddavo į leidyklos sąskaitą viename iš Stutgarto bankų. Beje, leidykla stengdavosi išsiųsti naują knygų siuntą, kai platintojas visiškai atsiskaitydavo už senąją.

Labai trūksta duomenų apie ekonominę leidyklos veiklą. Spaudoje teigta, kad pelningos buvo tik kalbų, ypač anglų, mokyimo priemonės ir kad lietuviška knyga labai pigi, nors ir brangesnė už vokišką. Vidutiniškai „Patrios“ knyga kainavo 5 RM, jos tiražai siekė 3 000—5 000 egzempliorių, vadinasi, leidykla už vieną knygą gaudavo 15 000—25 000 RM. Pusę, o dažnai ir didesnę šios sumos dalį surydavo išlaidos popieriui. Brangiai atsieidavo ir spaudos darbai — be užmokesčio spaustuvei, dažnai tekdavo duoti kyšius jos darbuotojams. Laimė, didelis pirmųjų pokario metų knygų stygius padėjo leidėjams atgauti lėšas, o J. Lenktaitis net sugebėjo mokėti savo autoriams honorarus — tam iki reformos išleido 280 000 RM.

J. Lenktaitis labai rūpinosi knygos propaganda. Jis stengėsi, kad informacija apie knygas pasiektų lietuvių periodiką tiek Europoje, tiek Amerikoje, todėl redakcijoms buvo siunčiamos knygos su leidyklos antspaudu — prašymu paminėti jas bei recenzuoti. Knygos propagandai padėjo ir „Patrios“ leidinių sąrašai, dedami į pačias knygas.

Leidėjas prisidėjo prie pirmosios lietuviškos knygos 400-ųjų metų minėjimo. „Patrios“ knygose nurodyta, kad jos išleistos 1947—400-aisiais lietuviškos knygos metais. Be to, J. Lenktaitis suorganizavo knygų parodą, kuri apkeliavo daugelį DP stovyklų.

Lietuviai Vokietiją laikė laikina prieglauda. Nykstant vilčiai grįžti namo, stengėsi emigruoti į kitas šalis. Rengėsi išvykti ir J. Lenktaitis, tad dar 1947 m. gruodžio mėn. atsisakė priimti naujus rankraščius²³ ir siekė išleisti turimus, tačiau planams sutrukdė valiutos reforma.

²³ Mingaila S. „Istorinių“ sprendimų vietoje // Mūsų kelias (Dillingenas). 1948. Liep. 17.

II. J. Lenktaičio veikla po valiutos reformos

Iki 1948 m. leidykla sėkmingai plėtojo savo veiklą, o jau po valiutos reformos J. Lenktaičis stengėsi išlaikyti pasiektą lygį. Deja, jo pastangos mažai ką reiškė. Reforma pagreitino knygų leidybą, nebetruko popieriaus. Tačiau atsirado naujas rūpestis — tremtiniai turėjo mažai valiutos. Kelių porefominių mėnesių patirtis parodė, kad išplatinta tik 10% prieš reformą išplatintamų knygų kiekio²⁴. „Patrios“ knygos tebeėjo įprastiniu 3 000—5 000 egzempliorių tiražu; matyt, spaustuvės vykdė senas sutartis ir spausdino knygas, kurių dalis buvo parengta dar 1946 m.

Po valiutos reformos iki 1948 m. pabaigos išėjo 5 prozos knygos. Tai du romanai — antroji V. Ramono „Kryžių“ laida bei J. Jankaus „Naktis ant morų“, už kurį 1948 m. rašytojas gavo LTB Švietimo valdybos premiją, — ir trys knygos vaikams: S. Zobarsko knygų „Per šaltį ir vėją“ bei „Ganyklų vaikai“ antrosios laidos ir V. Tamulaičio „Sugrįžimas“

Toliau buvo spausdinami vadovėliai. Pasirodė nauja labai populiaraus prieškarinio Lietuvoje S. Zobarsko elementoriaus „Aušrelė“ laida ir buvusio mokytojo, kritiko bei literato P. Naujokaičio „Lietuvių literatūra. Trumpas literatūros kursas gimnazijai“. Šis vadovėlis parašytas per 5 savaites, 1946 m. liepą, daugiausia kliaunantis atmintimi²⁵. Autorius orientavosi į skaitytoją, kuris beveik negalėjo susipažinti su pačiais literatūros veikalais, todėl stengėsi pateikti kuo daugiau elementariausių, visuotinai pripažintų faktų (biografinių, bibliografinių, siužetinių), o ne iš naujo interpretuoti kūrinius. Tai nulėmė metodo pasirinkimą — skyrius pradžioje P. Naujokaitis trumpai charakterizavo laikotarpį, o ešerjės prie atskirų rašytojų, pateikė jų biografijas, bendrą kūrybos apžvalgą, atpasakojo veikalų turinį ir trumpai įvertino visuomeniniu bei literatūriniu požiūriu. Tiesa, dėl ribotos vadovėlio apimties (316 puslapių) teko daug ko atsisakyti, neišvengta spragų, netikslumų, bet tai nemenkino leidinio reikšmės, tuo labiau, kad prieškarinio Lietuvoje tokio vadovėlio nebuvo²⁶.

1948 m. J. Lenktaičis išleido kelias informacinio pobūdžio knygas apie Lietuvą ir lietuvius kitomis kalbomis. Pirmiausia minėtinos buvusio Kauno universiteto profesoriaus V. Jungferio knygos. Iš penkių jo parašytų apie Lietuvą knygų „Patria“ perspausdino dvi: „Lietuva, tautos veidas“ (Litauen, Antlitz eines Vilker) ir „Lietuviškų dainų rinkinys“ (Litauischer Liederschrein). Šešiose pirmosios knygos dalyse aptartos įvairios lietuvių kultūros sritys: kalba, tautosaka, tautodailė, miesto kultūra, senoji bei naujoji literatūra. Antrai „Lietuviškų dainų rinkinio“ laidai V. Jungferis parašė įvadą, kuriame aptarė lietuvių tautosaką. Pačioje knygoje — 48 lietuvių liaudies dainos, daugelį jų į vokiečių kalbą išvertė L. Rėza, H. F. Neselmannas, V. Jungferis bei kiti.

²⁴ Lietuviška knyga vargo kelyje // Mintis (Memmingenas). 1948. Rugs. 17.

²⁵ Naujokaitis P. Lietuvių literatūra. Trumpas literatūros kursas gimnazijai. Tiūbingenas. 1948 P. 5.

²⁶ J. B. Lietuvių literatūra // Aidai (Miunchenas). 1949. Nr. 23. P. 83.

V. Jungferio knygų vertę didino tai, kad jos parašytos remiantis autoriaus stebėjimais, autentiškais dokumentais, gana populiariu stiliumi ir skirtos plačiajai visuomenei. Knygose išdėstytas požiūris į Lietuvą nesutapo su nacių požiūriu. Pavyzdžiui, leidinys „Lietuva, tautos veidas“ Vokietijoje buvo konfiskuotas²⁷.

Dar vieną informacinio pobūdžio 47 puslapių leidinį „Patria“ išleido anglų kalba. Tai J. Paršaičio „Išs klausykite, paskui teiskit. Žinios apie lietuvius DP“ (Hearken then judge. Sidelight on lithuanian DP's). Nuotraukomis bei diagramomis, parodančiomis tremtinių pasiskirstymą pagal amžių bei profesijas, iliustruotame leidinyje kalbama apie lietuvių tremtinių problemas, jų atsiradimo ir nenoro grįžti namo motyvus.

Taip pat informacijai bei lietuvių kultūros propagandai skirtas vieningas J. Lenktaičio meno leidinys — puošniai išspausdinta prancūzo M. Schererio monografija apie dailininką Petrą Kiaulėną. Į šią prancūzų kalba išleistą ir P. Kiaulėno darbų reprodukcijomis iliustruotą knygą įdėta to paties autoriaus brošiūra apie dailininką anglų ir vokiečių kalbomis.

Bene iškiliausiais 1948 m. „Patrios“ leidiniais laikytini K. Griniaus „Atsiminimai ir mintys“, J. Balio „Lietuvių tautosakos skaitymai“ ir V. Gailliaus „Vokiškai-lietuviškas žodynas“.

K. Griniaus memuarų medžiagą rinko nuo 1924 m., tačiau ji liko užkasta jo sodyboje Lietuvoje. Atsidūręs tremtyje, būdamas 80 metų amžiaus, atnaujino savo darbą, remdamasis kone vien fenomenalia atmintimi. Iki 1946 m. pradžios jis parašė 1894—1924 m. laikotarpio atsiminimus, kurie sudarė 1 200 puslapių²⁸. „Patrios“ išspausdintas pirmasis atsiminimų tomas apėmė 1894—1900 m. Jų pagrindas — K. Griniaus pataisyti ir papildyti atsiminimai, išspausdinti jubiliejiniame 1924 m. „Varpo“ numeryje. Iš pradžių juose apžvelgtas laikotarpis iki 1894 m., po to kiekvienį metą atskirai iki 1900 m.

K. Griniaus atsiminimai — varpininko atsiminimai, kuriuose kalbama apie „Varpo“ reikalus, jo žmones bei aplinką. Knygoje yra iškelti naujų dalykų, pavyzdžiui, akcentuotas P. Kriaučiūno vaidmuo nacionaliniame išsivadavimo judėjime.

Leidinį rengė spaudai Hanau veikusi bendrovė „Mintis“. Matyt, J. Lenktaičis gavo rankraštį dar 1946 m., o išspausdino 1947 m., tačiau dėl valiutos reformos knyga skaitytojus pasiekė tik 1948 m. pabaigoje. Leidėjas planavo išleisti antrąjį ir trečiąjį tomus. Deja, memuarų tęsinys pasirodė tik 1962 m. Čikagoje.

J. Balio „Lietuvių tautosakos skaitymuose“ pirmą kartą pateikta išsami lietuvių liaudies žodinės kūrybos apžvalga. 268 puslapių knygą sudaro dvi dalys: tikėjimai ir papročiai. Leidinio gale pateikta Lietuvos folkloristikos istorija ir bibliografinė medžiaga.

V. Gailliaus „Vokiškai-lietuviškas žodynas“ taip pat priklauso ilgai amžiams „Patrios“ leidiniams — jo spausdinimas truko 22 mėnesius.

²⁷ N. Lietuviškų dainų skrynelė vokiečių kalba // Lietuvių žinios (Detmoldas.) 1948. Rugpj. 28.

²⁸ Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Tübingenas, 1948. P. 22.

tijos knygų pramonėje²⁹.

Tai trečioji žodyno laida. Pirmąją, parengtą V. Gailiaus ir M. Slažos, 1932 m. išspausdino Klaipėdos „Rytas“, antrąją, parengtą K. Almino, — 1943 m. Kauno valstybinė leidykla. Rengti trečiąjį leidimą V. Gailiui padėjo lituanistas L. Dambriūnas, ekonomistas G. Galvanauskas, architektas J. Gimbutas, medikas V. Gruzdyš, fizikas A. Ignaitis bei teisininkas V. Simaitis³⁰. Palyginti su antrąja laida, žodynas veik dukart didesnis. V. Gailiaus žodynui būdingas mokslinis sistemiškumas, ir šis leidinys išsiskyrė iš kitų panašaus pobūdžio knygų, kurių rengėjai siekė tik pelno.

Iš viso iki 1948 m. pabaigos išėjo 14 „Patrios“ knygų. Deja, leidybos sąlygos blogėjo — dar prisidėjo 1948 m. pabaigoje masinį pobūdį įgavusi lietuvių emigracija. Padėties negalėjo išgelbėti ir pavėlavęs leidėjų bandymas derinti veiklą. Šio bandymo rezultatas buvo susitarimas, pasiektas 1948 m. gruodžio 1 d. Augsburgе vykusiame Kultūros fondo (jam atstovavo pirmininkas rašytojas L. Dovydaitis) ir trijų leidyklų — „Patrios“, „Ventos“ bei „Sudavijos“ — vadovų pasitarime. Beje, susitarimas buvo labiau nukreiptas į ateitį, nes jame kalbėta ne tiek apie būtinumą derinti veiksmus Europoje, kiek apie knygų leidybos centro organizavimą JAV.

1949 m. pavasarį, išleidus kompozitoriaus B. Budriūno kūrinį „Gyvenant“ mišrių balsų chorui, knygų leidyba apmirė. Didžiausi kaltininkai buvo platintojai, kurių net 30 vengė atsiskaityti su leidykla. Bendra jų skola viršijo 16 000 DM, todėl leidėjas negalėjo apmokėti įsiskolinimų įmoninkams (tačiau su savo autoriais stengėsi atsiskaityti — po reformos jiems išmokėjo 27 000 DM³¹).

Matyt, artėjantis veiklos Europoje pabaiga paskatino J. Lenktaitį pademonstruoti savo kelių metų darbo rezultatus — 1949 m. Svab-Gmunde surengė „Patrios“ knygų parodą³². Be to, dar 1948 m. jis dalyvavo pasaulinėje knygų leidyklų parodoje Pietų Afrikos Respublikoje, kur atstovavo Vakarų Vokietijoje veikusioms svetimšalių leidykloms. Šioje parodoje, atidarytoje Kapstadte, o vėliau perkelta į kitus PAR miestus, „Patria“, kaip ir kitos leidyklos dalyvės, turėjo atskirą paviljoną-kioską, kuriame demonstravo geriausius leidinius³³. Tai svarus J. Lenktaičio nuopelnų pripažinimas. Nenuostabu, kad 1949 m. leidėjas gavo VLIK-o pagyrimo lapą už lietuviškos knygos populiarinimą svetimose tautose³⁴.

Prieš palikdamas VFR, J. Lenktaitis stengėsi ištesėti seną savo pažadą — išleisti A. Šapokos „Lietuvos istoriją“ Tiražui nustatyti buvo

²⁹ Cicėnas J. Cit. veik. Saus. 15.

³⁰ Gailius V. Vokiškai-lietuviškas žodynas. Tiūbingenas, 1948. P. VI.

³¹ Cicėnas J. Cit. veik. Saus. 15.

³² Andriušis P. Lenktaitis persirito per penkiasdešimt. „Patrios“ leidyklos knygų parodoje // Mintis (Memmingenas). 1949. Kovo 9.

³³ Rutenis J. „Patria“ Pietų Afrikos parodoje // Mūsų kelias (Dilingenas). 1949. Rugs. 25.

³⁴ Patria... P. 166.

paskelbta išankstinė prenumerata, o iš surinktų lėšų viltasi padengti spaudos išlaidas. Planuota, kad knyga išeis 1949 m. rugpjūtį, tačiau dėl prenumeratos vangumo bei lėšų stokos (jų nedavė ir LTB) ji pasirodė tik 1950 m. pavasarį.

Knygą sudarė 698 puslapiai, joje buvo apie 400 iliustracijų, žemėlapių ir piešinių, o priede — trys spalvoti žemėlapiai. V. K. Jonyno aplanke pavaizduoti kunigaikščiai Mindaugas, Gediminas ir Vytautas. Siunčiamos knygos buvo dedamos į specialius dėklus. Iš viso atspausdinta 2 500 egzempliorių, pusę to skaičiaus sudarė prenumerata, kitų leidimą padengė pati leidykla³⁵.

Veikiai po A. Sapokos knygos pasirodymo J. Lenktaitis emigravo į JAV.

Per trumpą laiką nepalankiomis sąlygomis J. Lenktaitis sukūrė universalaus pobūdžio leidyklą, į kurią orientavosi kiti tremties leidėjai. Knygoms spausdinti jis naudojosi 26 poligrafijos įmonių paslaugomis. Paprastai rankraštis būdavo atiduodamas vienai įmonei, bet pačius didžiausius užsakymus tekdavo išdalyti iškart kelioms įmonėms: viena rinkdavo tekstą, kita — spausdindavo, trečia — įrišdavo, tačiau pasitaikydavo, jog koreguodavo ir lankstydavo dar kitos įmonės. Apskaičiuota, kad J. Lenktaitis, palaikydamas su jomis ryšius, 1945 liepos—1948 spalio mėnesiais sukorė 96 000 km lengvuoju automobiliu bei apie 16 000 km sunkvežimiu, pervežė apie 800 t krovinių³⁶.

Tiek kritikai, tiek skaitytojai pažymėdavo aukštą J. Lenkaičio knygų poligrafinę kultūrą, estetišką jų išvaizdą bei geras iliustracijas. Reikšmingas dailininko P. Osmolskio, iliustravusio daugelį „Patrios“ leidinių, indėlis. Tačiau buvo ir blogiau pasisekusių. Ypač peiktos vokiečių dailininkės H. Nagelės iliustracijos S. Zobarsko knygai „Dalgų daina“ (Das Lied der Sensen), taip pat B. Brazdžionio „Tėvų nameliai“ apipavidalinimas bei dar viena kita knyga, kur, anot P. Andriešio, lietuviškų stogų žirgeliai (architekto J. Kovo darbo leidyklos emblema) „labai nepatogiai jaučiasi ir norėtų, pasisparde, dumti šalin“³⁷. Tačiau išimtys nemenkina bendro vaizdo. J. Lenkaičio dėmesį knygos išvaizdai rodo 1948 m. „Patrios“ paskirta premija už knygų iliustravimą. Ji atiteko P. Osmolskiui³⁸.

J. Lenkaičių galima pavadinti neoficialiu lietuviškos tremties knygos rekordininku. Jis vienintelis mokėjo honorarus, išleido pirmąjį pokario metais grožinės literatūros knygą vokiečių kalba (S. Zobarsko „Dalgų daina“), didžiausią grožinės literatūros knygą „Tremties metai“ (607 puslapių) ir pačią didžiausią tremties knygą — 1 148 puslapių V. Gailiaus „Vokiškai-lietuvišką žodyną“ bei pirmąją lietuvių literatūros istorijoje tautosakos skaitymų knygą — J. Balio „Lietuvių tautosakos skaitymai“. Ir visa tai — sunkiomis pokario sąlygomis. Jei iki valiutos reformos didžiausias rūpestis buvo popierius, tai po jos — va-

³⁵ Pirmasis Lietuvos istorijos egzempliorius // *Lietuvis (Memmingenas)*. 1950. Geg. 5.

³⁶ Cicėnas J. Cit. veik. Saus. 15.

³⁷ Andriešis P. Cit. veik.

³⁸ Patria... P. 166.

liuta, vėliau — emigracija, galutinai pakirtusi lietuviškos knygos leidybą VFR. Be to, J. Lenktaitis nerado ramybės ir Felbache, kur jam vėl kelis kartus teko keisti vietą. Iš viso iki emigracijos jis kilnojo leidyklą iš vietos į vietą devynis kartus. Deja, tarp gainiotųjų buvo ir LTB vadovai — paskutinį kartą stovyklos gerovės skyrius įsakė perkraustyti leidyklą niekam nesant namie³⁹.

Kaip matėme, pelnas leidėjui nebuvo svarbiausias dalykas. Dar Lietuvoje J. Lenktaitis garsėjo kaip mecenatas, toks liko ir išeivijoje. Jis dovanodavo knygas lietuvių bibliotekėlėms, skirdavo literatūrines premijas (H. Nagiui ir K. Bradūnui), prisidėjo prie Lietuvių kultūros fondo organizavimo, pirmasis paaukojo jam 1000 RM⁴⁰.

Deja, dar daug kas neaišku „Patrios“ veikloje, pirmiausia — tikslus jos leidinių skaičius. Įvairiuose šaltiniuose nurodoma, kad išleistos 56 knygos, tačiau kol kas pavyko identifikuoti 43, ir vargu ar jų buvo daugiau. Matyt, klaidina „Patrios“ leidinių numeracija, kurią J. Lenktaitis įvedė išleisęs K. Bradūno „Vilniaus varpus“. Knygos numeris — 26. Tolesnėje numeracijoje gausu spragų; pavyzdžiui, P. Naujokaičio knyga—38, o kitą žinomą numerį, t. y. 44, turi J. Jankaus romanas. Matyt, A. Sapokos „Lietuvos istorija“ buvo pažymėta 56 numeriu. Ko gero, šias spragas turėjo užpildyti spaudai parengtos knygos. Dalis jų nurodyta „Patrios“ knygų sąrašuose, pridėtuose prie jos leidinių (vieni — su nuoroda, kad spaudoje, kiti — be jos, tarp jau išspausdintų knygų). Keliuose sąrašuose pažymėta antologija „Naujieji grafikos darbai“, K. Avižonio „Lietuvos istorija“, P. Joniko „Lietuvių kalbos praeities bruožai“, B. Sruogos „Kazimieras Sapiega“ bei kitos.

Taip pat nežinomi J. Lenktaičio pagalbininkai (išskyrus M. Budriūną ir leidykloje dirbusią poetę O. A. Audronę), santykių su autoriais, spūstuvėmis bei platintojais smulkmenos, leidėjo veiklos VFR pabaiga, neišparduotų knygų likimas.

Nors iš pirmo žvilgsnio J. Lenktaičio indėlis į tremties knygų leidybą nėra didelis, tačiau daugelio jo pastangomis pasirodžiusių knygų meninė vertė, poligrafinis atlikimas, estetinė išvaizda buvo pavyzdys kitiems leidėjams ir stimuliuojo tremties knygų leidybą. J. Lenktaičio veiklą dar reikia nuodugniau ištirti ir deramai įvertinti.

Vilniaus universiteto
Knygotyros katedra

Įteikta 1991 m. lapkričio mėn.

³⁹ Cicėnas J. Cit. veik. Saus. 15.

⁴⁰ Lietuvių rašytojų tremtinių suvažiavimas // Mūsų kelias (Dillingenas). 1947. Liep. 17.

REMIGIJUS MISIONAS

HERAUSGEBER J. LENKTAITIS UND SEINE TÄTIGKEIT IM JAHRE 1945—1950

R e s ü m e e

„Patria“ war der größte Verlag der litauischen Emigranten, der 1945—1952 in der BRD tätig war. Sein Besitzer Herr Lenktaitis hatte seine Tätigkeit als Verleger in Vilnius angefangen, wo er 1939 eine Druckerei gekauft hatte und einige Jahre erfolgreich Bücher herausgegeben hatte.

Nach der Emigration nach Westen Ende 1945 hatte er einen Verlag wiederaufgebaut.

Nachkriegstätigkeit von „Patria“ läßt sich in 2 Etappe einteilen: 1. Vom Ende 1945 bis zur Währungsreform in der BRD im Jahre 1948. In der Zeit hatte der Verlag seine Tätigkeit erweitert, abgesehen von den Nachkriegsschwierigkeiten.

2. Vom Sommer 1948 bis zur Emigration Herrn Lenktaitis in die USA 1950, als sich die wirtschaftliche Lage verschlechtert hatte und als sehr viel Litauer aus der Bundesrepublik Deutschland emigriert hatten. Da bemühte sich der Verleger wenigstens einen Teil seiner Pläne zu verwirklichen.

Das erste Buch von „Patria“ wurde 1946 in der BRD herausgegeben. Insgesamt hatte er 43 Ausgaben verlegt. Der Verlag „Patria“ war universalen Art, der schöne Literatur, wissenschaftliche und informative Werke, Lehrbücher, Kalender etc. herausgegeben hatte. Viele Ausgaben hatten eine bedeutende Rolle im Kulturleben der Emigration gespielt, außerdem lassen sie sich durch gute poligrafische Technik und estetische Aussicht charakterisieren.

J. Lenktaitis hatte in seiner Tätigkeit nicht nur nach dem Gewinn gestrebt. Er war der einzige Verleger, der die Autoren honoriert hatte, Er hatte eine Literaturprämie sowie eine Prämie für den besten Illustrator gegründet. Außerdem hatte er an Gründung des Fonds der litauischen Kultur teilgenommen.

1945—1952 sind ca. 1000 litauische Bücher verlegt worden. Obwohl der Beitrag von Herrn Lenktaitis ist nicht sehr groß, aber seine Ausgaben haben durch ihren künstlerischen Wert, durch die Poligraphie und esthetische Aussicht ein Vorbild für die anderen litauischen Verleger war.